

De bron van levend water

Een metaforische uitweiding over de primauteit van de liturgie en de eucharistie.¹

Matthias Ausloos

In de huidige maatschappij, vooral in het gesecculariseerde West-Europa, zijn veel mensen op zoek naar een verbinding met 'iets hogers'. Sommigen vinden hun 'spirituele' meug in religies uit het Verre Oosten, in allerlei vormen van meditatie, of in de natuur. Anderen die zichzelf ook spiritueel noemen, menen God 'in alles' te kunnen vinden en hangen dus een soort panentheïsme aan. Sommigen verwerpen daarbij tegelijkertijd de geïnstitutionaliseerde religie, de Katholieke Kerk en in het bijzonder de liturgie als een vaste omkadering van het menselijk leven om God te ontmoeten. Traditie is voor hen eerder afstotelijk.

Willen we die kwestie aan de orde stellen, dan kan dat door verschillende vragen te stellen. Waarom zou Gods aanwezigheid in de liturgie, en in het bijzonder in de eucharistie, voorrang hebben op Gods voortdurende aanwezigheid 'in alles'? Waarom zou de door de Kerk aanbevolen liturgie de mens dichter bij God brengen dan andere devotionele praktijken? Natuurlijk kunnen we de kwestie ook vanuit verschillende disciplines benaderen. Maar misschien is het goed dat we ook eens wat licht proberen te werpen op het onderwerp door middel van de uitwerking ervan in een metaforische analogie.

Een verhaal op Facebook

Mijn belangstelling voor dit onderwerp werd gewekt door een kort verhaal dat ik las op het sociale medium Facebook:

Een man vroeg eens aan een priester: 'Als God overal is, waarom zou ik dan naar de kerk moeten gaan?' De priester antwoordde: 'De hele atmosfeer is gevuld met water, maar als je wilt drinken, moet je naar een bron gaan.'

Kort geparafraseerd stelt deze analogie dat God overal is, net zoals er overal in de lucht die we inademen watermoleculen zijn. Maar om te drinken hebben we toch een bron nodig. Op gelijkaardige manier – ook al weerspiegelt inderdaad de hele schepping Gods aanwezigheid – vinden we God veel directer in

Waterput van de hertogelijke burcht
op de abdij-site van Keizersberg
in Leuven. © foto: Johan Bakker.

de liturgie. God is zeer reëel en tastbaar aanwezig in de liturgie, net zoals water uit een bron echt, tastbaar en drinkbaar is. We kunnen die analogie uitbreiden en nog andere elementen aanstippen.

Stelt u zich een ouderwetse gemetselde put voor, met een emmer, een touw en een draaikruk. In de eerste plaats heeft de liturgie als geheel zelf een rol in de analogie. Ze is de emmer waarmee we water uit de put kunnen halen. Mensen kunnen vers water uit die emmer drinken. De liturgie brengt mensen rechtstreeks in contact met Gods werkelijke aanwezigheid. De rituelen, formuleringen en rubrieken, die in de liturgie worden gebruikt, fungeren als het touw om de lege emmer te laten zakken en hem, gevuld met water, weer op te hijsen. Op die manier zijn woorden, gebaren, houdingen, rituelen en symbolen de middelen om Gods werkelijke aanwezigheid bij de mensen te brengen.

Maar waar komt dat water nu vandaan? Het was Jezus Christus zelf die door zijn offer, zijn toewijde arbeid, de put geboord heeft, opdat de mensheid zou kunnen drinken van de schepping en daarin God zou kunnen vinden, in zijn directe en reële aanwezigheid. De Traditie, de apostelen, de kerkvaders en kerkleraars waren de architecten en bouwlieden van de put. Zij hebben de put en het systeem om water naar boven te brengen ontworpen, uitgebreid en – steeds voortbouwend op en in lijn met wat er reeds stond – verbeterd. Zij ontwierpen vele vormen en maten van emmers.

Meer nog, de levende en evoluerende Kerk met haar verscheidenheid aan ritussen moet haar best blijven doen om dit alles te waarderen, te hernieuwen en door studie het systeem beter te begrijpen, alsook op een organische manier nieuwe technologieën te laten voortkomen uit de vorige om het water te zuiveren en het efficiënter naar de dorstigen te brengen. In deze analogie is er derhalve ook plaats voor geestelijken en gewijde dienaars van de Kerk. Hun rol bestond en bestaat erin om altijd God en zijn Mystieke Lichaam, zoals we de Kerk ook mogen noemen, te dienen. Zij komen de dorstigen tegemoet door volle emmers naar boven te brengen, door middel van hun inspanning, hun

arbeid in Gods wijngaard, en de technologie die zij geleerd hebben te gebruiken en waartoe zij zijn gewijd en aangesteld. Kortom – in termen van het Facebookverhaal: – ook al is God alomtegenwoordig als water in de atmosfeer, Hij wordt direct en tastbaar aanwezig in de liturgie.

Water geven aan de tuin

Opmerkelijk in de hierboven behandelde analogie is overigens het feit dat precies ‘water’ als metaforisch element naar voren wordt geschoven. Zowel in de Traditie als in de bijbelse teksten zijn verschillende verwijzingen naar de metafoer ‘water’ te vinden, die op hun beurt ook deze analogie ondersteunen. Neem nu die passage uit de autobiografie van de heilige Teresa van Avila, waarin de karmelietes vier manieren beschrijft om een tuin water te geven.² De tuin waarover zij schrijft is het gebedsleven, waaruit God het onkruid heeft verwijderd en waarin Hij goed zaad heeft gezaaid dat ieder moet voeden en cultiveren:

Het lijkt mij dat de tuin op vier manieren bewaterd kan worden. Je kunt water putten uit een bron (wat voor ons veel werk is). Of je kan gebruik maken van een waterrad en aquaducten, op zodanige wijze dat het water wordt verkregen door aan de slinger van het waterrad te draaien. Of het kan uit een rivier of een beek stromen. (De tuin wordt op deze manier veel efficiënter bewaterd, omdat de grond beter doordrenkt is en men niet zo vaak hoeft te sproeien – wat dus minder werk betekent voor de tuinman). Of het water kan worden geleverd door een grote hoeveelheid regen. (Want de Heer geeft de tuin water zonder dat wij er iets voor hoeven te doen – deze manier is onvergelijkelijk beter dan alle andere die genoemd zijn). (TA 113)³

Vervolgens geeft Teresa van Avila uitleg bij de vier stadia van het gebedsleven. De eerste en moeilijkste stap is water putten uit een bron om de tuin water te geven. Dit vergt hard werk en soms staat de put droog. Velen zullen het opgeven in deze fase die Teresa beschouwt als “discursief werk met het verstand” (TA 115). Voor sommigen zal het labeur na korte tijd resultaat geven; anderen, zoals zichzelf, moeten vele jaren geduld oefenen. (cf. TA 115-116)

De tweede manier om aan water te komen – het tweede stadium in het gebedsleven, dus – is door een waterrad te laten draaien en gebruik te maken van aquaducten: “De tuinman krijgt meer water met minder werk, en hij kan rusten zonder voortdurend te moeten werken.” (TA 133) Teresa vergelijkt deze manier om water te krijgen met het “gebed van rust” (TA 133). Op deze manier kunnen mensen een voorproefje van de hemelse genade ontvangen, zonder dat dit het resultaat is van hun eigen werk. (cf. TA 134-135)

De derde manier om de tuin te besproeien kost weer minder werk, hoewel er nog wel wat energie geleverd is. De tuin wordt nu bevoeid door “het water dat uit een rivier of bron stroomt” (TA 147). Teresa legt deze mogelijkheid om de tuin te besproeien als volgt uit: “De Heer wil hier zo graag de tuinman helpen dat Hij bij wijze van spreken zelf de tuinman wordt en diegene die alles

Watterrad in het oude stadscentrum van Maastricht. © foto: Jetty van der Graaf.

“Overal waar de rivier langs kwam, schoot groen gewas op.” (Ez. 24) © foto: AP.

doet.” (TA 147) Teresa gaat verder: “En wat de arme ziel in een twintigtal jaren niet zou kunnen bereiken met haar arbeid om het intellect tot rust te brengen, volbrengt deze hemelse tuinman in een ogenblik.” (TA 152) Dat leidt dan tot de vierde en laatste etappe: God geeft zijn genade als regen, zonder enige arbeid van de biddende tuinman. “In dit vierde stadium is de ziel niet in het bezit van haar zintuigen, maar zij verheugt zich zonder echt te begrijpen waarover zij zich verheugt.” (TA 157)

In Teresa’s allegorie lijkt op het eerste zicht een manier van denken aanwezig te zijn, die tegengesteld is aan de eerder beschreven analogie van het water in de atmosfeer en de bron/put. In de geest van Teresa is een moeiteloos ‘gebeuren van God’, op een mystieke manier, het hoogste goed. In de liturgie daarentegen moeten we ons inspannen. De met veel zorg en kunde vormgegeven liturgie als de meest directe manier om God te ervaren en te ontmoeten in zijn werkelijke aanwezigheid, lijkt inderdaad het tegendeel te zijn van Teresa’s volkomen gratuite, door God geschonken regen die zich overal en op willekeurige tijdstippen kan voordoen en die alleen afhankelijk is van Gods wil en niet van menselijke arbeid.

Toch hoeven we niet in termen van tegenstellingen te denken. Hoogstens is hier sprake van een paradox. Bij nader inzien is er in elk van Teresa’s manieren om de tuin te bevoeien, ook een werkelijke aanwezigheid van God aan de orde. En in de eucharistische liturgie is elk van haar vier vormen van bevoeiing terug te vinden en zelfs in quasi-chronologische volgorde. Vooreerst bidden de mensen onvermoeibaar in de liturgie, zij smeken en loven in het Kyrie en het Gloria om een fractie van Gods genade te kunnen ontvangen. Vervolgens zetten zij het watterrad in beweging in de Dienst van het Woord. Door de heilsdaden van de Heer te lezen/beluisteren en in herinnering te roepen, kunnen ze met een kleine inspanning inzicht verwerven in zijn persoon en zijn aanwezigheid gewaarworden. Daarna is er ook een stroom, gegeven door God maar omgeleid door de tuinman. Zo zou je althans de offerande kunnen zien: De mensen brengen “de vruchten van de aarde en het werk van hun handen”

Gildebreeders en -zusters brengen gaven aan – vruchten van hun arbeid – tijdens de eucharistieviering n.a.v. het jubileum van de Hoge Gildeeraad van Brabant in abdij Keizersberg, 2014. © foto: Pol Leemans.

aan in de eucharistie. Zij dragen op wat zij in hun tuinen konden laten groeien dankzij Gods gave van de schepping en van hun eigen werk dat als een stroom ter bevloeiing kan worden beschouwd. Maar God is in de liturgie tevens onvoorwaardelijk en onbegrensd aanwezig in de zelfgave van zijn Zoon, zoals Hij dat is in de allegorische regen van Teresa. Het is trouwens ook niet door onze eigen verdiensten, ons gebed of onze juiste uitvoering van de rituelen en rubrieken dat wij Gods genade ontvangen en van zijn aanwezigheid kunnen genieten, maar het is God die zichzelf gegeven heeft, nog geeft en blijft geven. In dit verband schreef Joseph Ratzinger in 2003, luttele jaren voor hij de Heilige Stoel bekleedde als paus Benedictus XVI:

Er gebeurt daar [in de eucharistie] iets dat groter is dan alles wat wij kunnen doen. De omvang van wat er gebeurt hangt niet af van de manier waarop wij het uitvoeren, maar al onze inspanningen om het goed uit te voeren kunnen altijd alleen maar ten dienste staan van de grote daad die aan de onze voorafgaat en die wij voor onszelf niet kunnen volbrengen. Wij moeten opnieuw leren dat de eucharistie nooit louter iets is wat een gemeenschap doet, maar dat wij van de Heer ontvangen wat Hij aan de hele Kerk heeft geschonken.⁴

Hij stelt verder: “De eucharistie is nooit een middel dat wij tot een doel kunnen aanwenden; zij is de gave van de Heer, het hart van de Kerk zelf, en ligt niet in onze macht.”⁵ De eucharistie is niet iets wat wij zelf tot stand kunnen brengen. We zijn volledig afhankelijk van God en de regen van zijn genade die Hij over onze tuinen laat neerdalen.

Mijn Heer en mijn God

Niettemin zijn er twee belangrijke verschillen te onderscheiden tussen Teresa’s uitwerking van haar eigen allegorie en de interpretatie van de put en de liturgie die we hierboven hebben ontwikkeld. Het eerste verschil ligt in de tastbaarheid van God. In de eucharistie, meer dan in wat dan ook, geeft God zichzelf zo echt en zo tastbaar als maar mogelijk is. Het is in de eucharistie dat Hij ons zijn wonden toont zoals Hij dat deed aan de apostel Thomas, zodat we kunnen uitroepen: “Mijn Heer, mijn God.” (Joh 20,28)⁶

Daarnaast is er nog een tweede belangrijke verschil aan te merken. In de redenering van Teresa van Avila ligt de nadruk op de relatie van het individu tot God en op Gods aanwezigheid in een individueel mensenleven. De liturgie daarentegen is per definitie een gemeenschappelijk (ecclesiaal) gebeuren. Het is het Hoofd van het Lichaam van Christus, Christus zelf, dat het Mystieke Lichaam van Christus, de gemeenschap van de Kerk als volk van God, ontmoet.

In de moderne seculiere Westerse samenleving blijkt individualiteit een van de belangrijkste kenmerken te zijn. Menselijke zelfbeschikking, zowel moreel als materialistisch, is het hoogste goed geworden. Maar zelfs in de Westerse kerk heeft, voornamelijk door intellectuele ontwikkelingen waartoe de Verlichting bijdroeg, het devotieel individualisme aan belang gewonnen, zelfs op zo’n manier dat de gemeenschap soms nagenoeg verdwijnt. Daardoor vervloog voor menig gelovige de notie van de verzamelde gemeenschap, het volk van God en het Lichaam van Christus dat zijn Hoofd ontmoet in de eucharistie. Maar het is juist dat gemeenschappelijke karakter dat ertoe bijdraagt dat de eucharistie is wat ze is: de ontmoeting tussen Lichaam en Hoofd.

Als we tegen deze achtergrond de eerste analogie over het water uit de put nog even oprakelen, kunnen we ons enkele vragen stellen. Waarom hebben wij dat water nodig? Is die nood bij iedereen even groot? En wie bepaalt de juiste maat?

In het Mystieke Lichaam van Christus, het geheel van de levende Kerk, kan elk individu gezien worden als een bepaalde cel.⁷ Elke cel moet op zichzelf functioneren en zijn eigen taken voor het lichaam vervullen. Tegelijkertijd dienen alle cellen samen ook als één organisme te functioneren, wil het lichaam levend zijn. Elke cel in het menselijk lichaam heeft water nodig, maar er zijn verschillende soorten cellen in het lichaam en sommige daarvan hebben meer water nodig dan andere. Op analoge wijze hebben sommige mensen meer van Christus’ aanwezigheid in hun leven nodig dan anderen. Immers, sommigen kunnen slechts een beperkte hoeveelheid water bevatten, anderen

Communieuitreiking tijdens de jubileumviering van de Hoge Gildeeraad van Brabant in abdij Keizersberg, 2014. © foto: Pol Leemans.

moeten voortdurend worden bijgevuld. Het zijn de hersenen – het hoofd – die het water verdelen over de verschillende cellen, al naar gelang hun behoeften. Het is het Hoofd van het Mystieke Lichaam van Christus, Christus zelf, die zich geeft aan hen die Hem het meest nodig hebben. Dat is wat Hijzelf ook zegt in het evangelie.

Dorst naar en van water

In het Johannesevangelie lezen we het verhaal over Jezus' ontmoeting met een vrouw op het moment dat Hij bij de Jakobsbron in Samaria aan het rusten was. (cf. Joh 4,4-15) Jezus vraagt haar te drinken. In het gesprek dat erop volgt zegt Jezus haar dat, als ze had geweten wie Hij was, *zij* hem om levend water zou hebben gevraagd. De vrouw vraagt hoe hij haar dat gegeven zou kunnen hebben zonder emmer om water uit de put te halen. Jezus antwoordt: "Iedereen die dit water drinkt zal weer dorst krijgen, maar wie het water drinkt dat Ik hem geef, zal nooit meer dorst krijgen. Het water dat Ik geef, zal in hem een bron worden waaruit water opwelt dat eeuwig leven geeft." De Mensenzoon vertelt de vrouw over het levende water dat Hij haar zal geven, opdat het in haar een bron van water wordt. Kan het toepasselijker? Jezus geeft zichzelf als water voor de dorstigen, zodat Hij in hen kan leven en zij één kunnen worden in zijn aanwezigheid.

Wat verder in dat Johannesevangelie zijn we getuige van een beginnende verdeeldheid over de aard van Jezus' identiteit. (cf. Joh 7,25-44) Op de laatste

Il Guercino (Giovanni Francesco Barbieri), *Jesus en de Samaritaanse vrouw*, olie op doek, ca. 1620, Kimbell Art Museum, Fort Worth (Texas). Jezus maakt zich aan de Samaritaanse vrouw bekend als het Levend Water.

dag van de Sukkotvieringen verduidelijkt Jezus echter: “Laat wie dorst heeft bij mij komen en drinken! ‘Rivieren van levend water zullen stromen uit het hart van wie in Mij gelooft’, zo zegt de Schrift.” (Joh 7,37b-38) Opnieuw vertelt Hij de mensen dat zij die in Hem geloven en hun dorst lessen met het levende water dat Hij is, kunnen verwachten door en met Hem vervuld te worden. Ten slotte spreekt ‘Hij die op de troon zat’ – de Albeheerser uit het boek Openbaring –, zodra de nieuwe hemel en de nieuwe aarde zijn gemaakt: “Het is voltrokken. Ik ben de alfa en de omega, het begin en het einde. Wie dorst heeft geef Ik vrij te drinken uit de bron met water dat leven geeft.” (Apok 21,6) In dit geval zegt Hij het onomwonden: Hij geeft zichzelf, het levende water, aan de dorstigen, zonder moeite of kosten.

David Fagerberg, hoogleraar liturgische theologie aan de University of Notre Dame in de Verenigde Staten, zegt iets gelijkaardigs over de leer van de erfzonde:

De leer van de erfzonde stelt eenvoudigweg dat onze eetlust voor God bedorven was nadat Adam en Eva van een soort kennis aten voordat zij er klaar voor waren, en dat als onze eetlust voor God hersteld zou worden, die getraind moet worden in een nieuw dieet, een eucharistisch dieet. Christus had honger naar God, en naar God alleen, en wanneer wij zijn Lichaam eten, geeft Hij ons zijn eetlust.⁸

Het water dat Hij ons geeft, is er niet alleen om onze dorst te lessen, maar ook om ons nog meer dorst te doen krijgen. Daar gaat het om als we het hebben over het levende water van Christus: het is er niet enkel met als doel vreugde te geven in dit leven – hoewel het dat kan doen –, maar ook om de dorst naar God te vergroten en God tot het enige maar alomvattende doel van het leven te maken. In die zin is de eucharistie “de toegang van de Kerk tot de vreugde van haar Heer. En binnengaan in die vreugde, om er getuige van te zijn in de wereld, is inderdaad de eigenste roeping van de Kerk, haar essentiële *leitourgia*, het sacrament waardoor ze ‘wordt wat zij is’”, zoals de orthodoxe priester en liturgist Alexander Schmemmann het uitdrukt.⁹

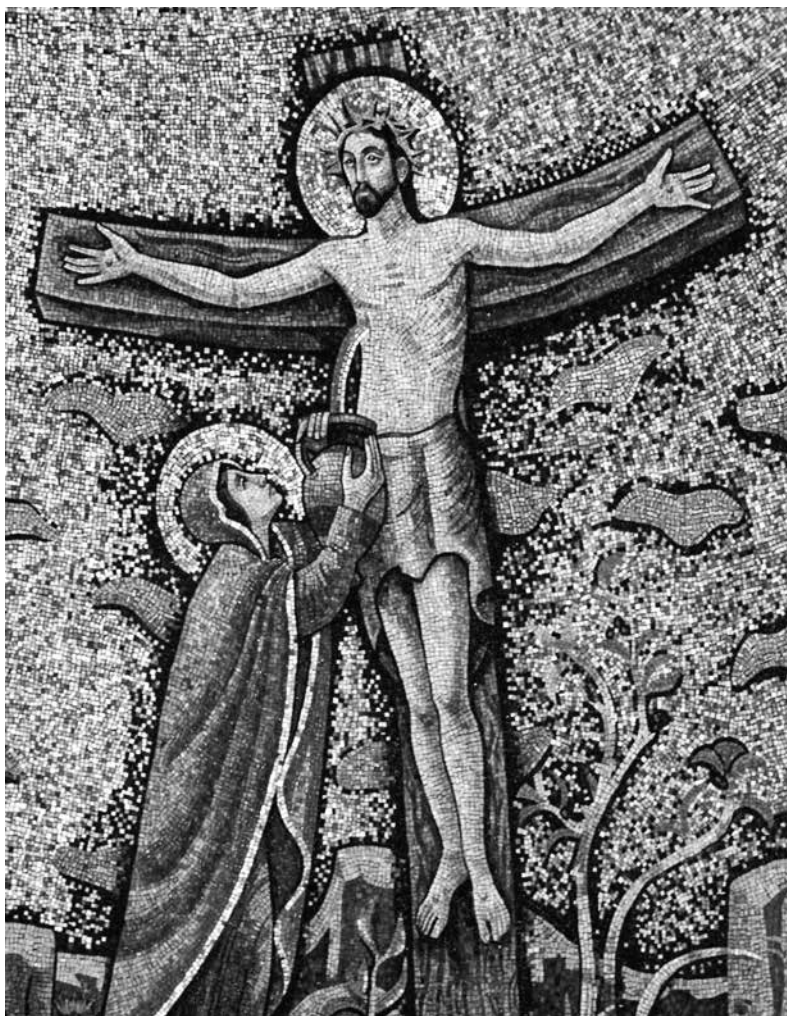
Ter afsluiting kunnen we nog even overwegen wat paus Benedictus XVI schreef over de doorboorde zijde van Jezus: “Uit zijn zijde – die zijde die geopend is in het liefdevolle offer – komt een bron van water die de hele geschiedenis tot bloei brengt.”¹⁰ Steunend op bovenstaande bedenkingen, die de Traditie met onder meer een tweetal metaforische analogieën toelichten en vernieuwen, kunnen we daaraan toevoegen: niet alleen heeft Hij door zijn offer een bron geboord waaruit wij water kunnen putten om zowel de tuinen van de schepping als van ons eigen gebedsleven te laten bloeien, maar Hijzelf is het Levende Water waarmee wij onze dorst lessen en waaraan wij ons leven te danken hebben, zowel indirect door de regen die Hij ons schenkt in ons dagelijks leven, als direct in de eucharistie die ons op een uitnemende wijze in staat stelt uit de bron te drinken.

Matthias Ausloos is doctoraatsonderzoeker Theologie en Religiewetenschappen aan de UCLouvain en de KU Leuven. Hij behaalde masters in de Geschiedenis en de Wereldreligies (KU Leuven) en verwierf het diploma in Liturgische Studies aan het Liturgical Institute in Ealing Abbey (Londen).

Eindnoten

- ¹ Mijn oprechte dank gaat uit naar prof. dr. Joris Geldhof en dr. Maryann Madhavathu o.carm. Ik schreef dit stuk oorspronkelijk voor de cursus *Theology of the Liturgy* aan het *Liturgy Institute London*, in partnerschap met de KU Leuven, en kon dankzij voornoemden kennis maken met de theologie van de liturgie in het algemeen en in het bijzonder met auteurs onder wie David Fagerberg en Alexander Schmemmann.
- ² Dank aan dr. Maryann Madhavathu o.carm. om me te wijzen op Teresa’s manieren om de tuin water te geven.
- ³ Teresa de Ávila, *The Collected Works of St. Teresa of Avila*, vertaald door Kieran Kavanaugh en Otilio Rodriguez, vol. 1: ‘The Book of Her Life’, Institute of Carmelite Studies Publications, Washington, D.C., 1987. De citaten uit dit boek – eigen Nederlandse vertaling – zijn aangeduid met TA, gevolgd door het nummer van de bladzijde.
- ⁴ Joseph Ratzinger, *God Is Near Us. The Eucharist, the Heart of Life*, Ignatius Press, San Francisco, 2003, blz. 54.
- ⁵ Ibidem, blz. 55.
- ⁶ Dit en alle volgende Bijbelcitaten worden weergegeven volgens de versie van de NBV21.

- ⁷ Dank aan Nele Uytterhoeven, wiens idee dat elke christen als lid van de Kerk een cel is die deel uitmaakt van en een eigen plaats en rol heeft in het Mystieke Lichaam van Christus ik hier kon opnemen.
- ⁸ David W. Fagerberg, *Theologia Prima. What is Liturgical Theology?*, HillenbrandBooks, Chicago-Mundelein, 2004, blz. 101.
- ⁹ Alexander Schmemmann, *The World as Sacrament*, Darton, Longman and Todd, London, 1966, blz. 29.
- ¹⁰ Ratzinger, *God Is Near Us*, blz. 43.

Maria vangt water en bloed uit de zijde van de gekruisigde Christus op in een kruik, detail van het mozaïek in de bovenkapel van de Basiliek van het Nationale Heiligdom van de Onbevleete Ontvangenis in Washington DC.